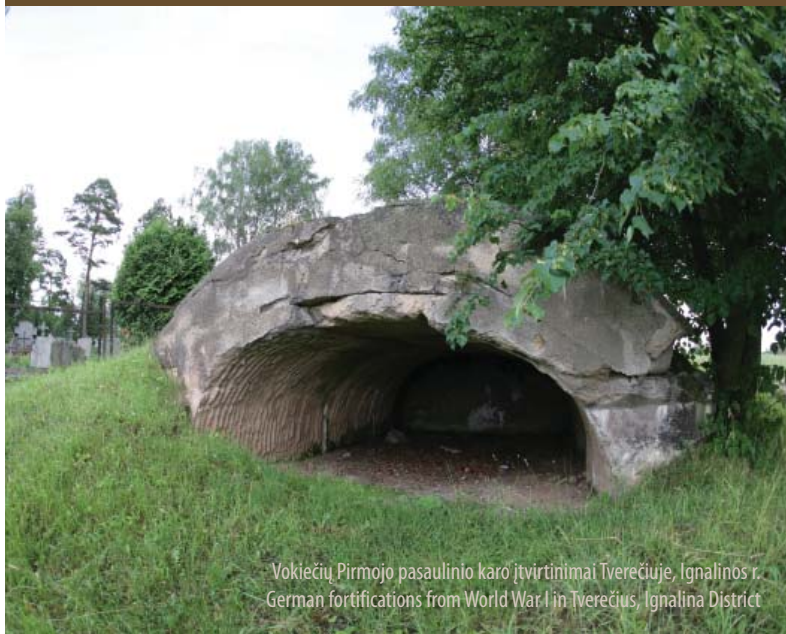

Kopgalio tvirtovės pylimai, Klaipėda
Seawalls of fortress of Kopgalis, Klaipėda

Vokiečių Pirmojo pasaulinio karo įtvirtinimai Tverėčiuje, Ignalinos r.
German fortifications from World War I in Tverėčius, Ignalina District

away. The Chekists also dedicated a lot of time to searching out partisans' bunkers. A special book was issued containing sketches and blueprints of the bunkers that had been discovered. The fortifications of Lithuanian partisans fall into three groups — forest camps, bunkers, and shelters. Across Lithuania, bunkers followed the same design — well fitted to local conditions, and safe. It is estimated that there were around 10,000 of these bunkers across Lithuania, and maybe more. Currently it is possible to visit the extant and reconstructed bunkers of the regional partisan units of Punia, Šilų Forest, Montė, and Šatrija.

Written by Daina Stankevičūtė
Photos Sigitas Gaudėža

XIX A.—XX A. PRADŽIOS GYNYBINIAI ĮTVIRTINIMAI DEFENSIVE FORTIFICATIONS FROM THE 19TH AND THE 20TH CENTURIES

Dainavos apygardos štabo (Punios) bunkeris, Alytaus r.
Bunker for the staff of Dainava County (Punia), Alytus District

XIX A.—XX A. PRADŽIOS GYNYBINIAI ĮTVIRTINIMAI

XIX–XX a. Lietuvos teritorijoje pradėta statyti fortus, t. y. tokias tvirtoves, kurios buvo pritaikytos žiedinei gynybai ir galėjo ilgą laiką gintis visiškai apsuptos. XIX a.—XX a. pradžioje aplink miestus buvo statomos ištisos fortų grandinės. Caro Nikolajaus I 1831 m. įsakymu Vilniuje pastatyti tvirtovei vieta buvo parinkta pačiame miesto viduryje — beveik visa Vilniaus centrinė dalis, Aukštutinės, Žemutinės ir Kreivosios pilių teritorijos. Šios tipiškos caro laikų II klasės tvirtovės statyba truko palyginti neilgai — nuo 1831 m. birželio 2 d. iki lapkričio 2 d. Numalšinus 1831 m. sukilimą, tvirtovė neteko savo reikšmės ir iš dalies atnaujinta ji buvo tik 1863 m., kai Lenkijoje ir Lietuvoje prasidėjo naujas sukilimas. Karinė parengtis tvirtovėje buvo atšaukta 1865 m., jau numalšinus sukilimą, o 1878 m. Rusijos caras Aleksandras II patvirtino Vilniaus tvirtovės sunaikinimo planą. Visi sunaikinimo darbai buvo baigti 1884 m.

1879 m. Rusijos caras Aleksandras II pasirašė potvarkį dėl Kauno tvirtovės statybos. 1883 m. ji buvo pradėta statyti, o 1891 m. visiškai užbaigta ir parengta gynybai. Šią I klasės tvirtovę sudarė 8 fortai, 9 baterijos, centrinių ir kitų įtvirtinimų sistema. Kauną apsupo uždaras įtvirtinimų žiedas. Šiuo laikotarpiu tvirtovės teritorijoje buvo pastatyti 195 mūriniai ir 253 mediniai pastatai (sandėliai, dirbtuvės, karinė geležinkelio stotis ir kt.). Užbaigtos fortifikacijos buvo aptvertos trijų eilių geležinėmis gynybinėmis užtvaramis. 1901 m. buvo patvirtintas dar vienas Kauno tvirtovės statybos planas, pagal kurį į šiaurę nuo VIII forto turėjo būti pastatyti dar trys fortai. 1910 m. IX fortas buvo beveik pastatytas, o X ir XI fortai dėl lėšų trūkumo liko nebaigti. 1912–1917 m. turėjo būti pastatytas antrasis įtvirtinimų žiedas, darbai jau buvo pradėti, tačiau jų baigti nespėta. Kauno tvirtovės fortų juosta buvo 7–14 km pločio. Grioviuose aplink tvirtovę ir pačius fortus buvo pastatytos aukštos trijų eilių geležinės smailiaviršūnės tvoros, o už griovio supiltas apsauginis pylimas. Visi fortai buvo pastatyti iš plytų, tik IX fortas, pats tobuliausias, jau iš betono.

Klaipėdos tvirtovės fortifikacinis įrenginys, Kopgalio tvirtovė, pastatytas 1865–1871 m. Kuršių nerijos šiauriniame kampe. Fortas turėjo ginti jūros kanalą ir išorinį reidą. Šešiakampio plano tvirtovė turėjo cilindrinį redutą, pylimų juosiamą vidinį kiemą su kazematais, parako ir ginklų sandėlius, fosą. Tiltas buvo trijų angų, pakeliamasis. 1877–1883 m. atliekant rekonstrukciją buvo įrengtos 8 artilerijos platformos, prie jų pastatyti 3 šaudmenų sandėliai, redutas uždengtas apsauginiu pylimu. XIX a. pabaigoje Kopgalio tvirtovė neteko gynybinės reikšmės. 1945 m. redutas buvo išsprogdintas. 1973–1979 m. vietoje jo buvo pastatytas naujas pastatas, restauruoti kazematai ir įrengtas Jūrų muziejus.

Pirmojo pasaulinio karo metais gynybiniai įtvirtinimai (įrenginiai, bunkeriai, ugnies taškai) buvo išdėstyti Rytų Lietuvoje (Ignalinos r.) — Dysnos, Mielagėnų, Tverėčiaus seniūnijose, Bobėnų, Čepeliškės, Kėkštų, Kliukų, Lazinkų, Raščiuonų, Tverėčiaus kaimuose ir palei Dysnos upę. Tai buvo fronto linijos apie 50 km ilgio ruožas. Jo įtvirtinimus iš cemento ir lauko riedulių, betono 1916 m. pastatė vokiečiai, kurie jais naudojoji trejus metus. Šalia kelių esančiuose Raščiuonų, Guntautinkų kaimų įtvirtinimuose stovėjo sargybos postai, o prie Tverėčiaus buvo saugomi šoviniai. Gražesniuose, viduje išbetonuotuose Bobėnų kaimo bunkeriuose gyveno vokiečių kariuomenės vadai. Po Antrojo pasaulinio karo šiuose bunkeriuose buvo įsitvirtinę partizanai. Iki šių dienų yra išlikę apie 20 gynybinių įrenginių; jie yra stačiakampio, kvadrato, trapecijos ar pusevalio (kupolo) formos.

Vilniaus kraštą užėmę lenkai 1922 m. nusprendė Vilnių paversti modernia tvirtove. Pagrindinius įtvirtinimus su ugnies lizdais buvo numatyta išdėstyti miestą supančių kalvų pašlaitėse kairiajame Neries krante, pagalbinis — dešiniajame. Lenkų istorikai abejoja, ar iš viso iki 1939 m. bent vieną Vilniaus gynybos sistemos fortą buvo suspėta visiškai įrengti ir apginkluoti. Paneriuose, Saltoniškėse, Antakalnyje, Belmonte buvo statomos į kalnų šlaitus įleistos 1–2 aukštų požeminės patalpos, skirtos

fortų iguloms, štabams, amunicijos, šaudmenų ir ginklų sandėliams, ryšiams, elektros jėgainėms, transportui, ligoninėms. Belmonte, Rokantiškių miške prie Naujosios Vilnios virš kelių aukštų požemių iškilo keletas sudėtingų, storų gelžbetonio sluoksniu padengtų bunkerių su artilerijos ir kulkosvaidžių lizdais. Vingyje, Liepkalnyje, Pavilynje prieš pat karą taip pat buvo pradėti darbai. Karo inžinierių vadovaujami, įtvirtinimus statė Lenkijos kariuomenės kareiviai ir laisvai samdomi darbininkai, pasižadėję saugoti „valstybės paslaptį“. Statoma sudėtinga miesto gynybos sistema su operatyviai įrengtu siauroju geležinkelio buvo sujungta su dviem tiltais per Nerį ties Antakalniu ir Vingio miško gilumoje. Neaišku, kurie iš tų įtvirtinimų Antrojo pasaulinio karo išvakarėse buvo galutinai baigti, o kurie tik statomi. Galima spėti, kad lenkų karinė vadovybė visus statybos ir ginkluotės duomenis sunaikino. Aišku tik viena: staigus hitlerinės Vokietijos smūgis niekais pavertė visą šį brangiai kainavusį lenkų puoselėtą miesto gynybos planą. Kai raudonoji armija 1939 m. rugsėjo 19 d. užėmė Vilnių, Lenkija iš tikrųjų jau buvo pralaimėjusi karą. Dalį Vilniaus įtvirtinimų 1939 m. raudonarmiečiai panaudojo sandėliams, tą patį 1939–1940 m. padarė lietuviai, o 1941 m. – miestą okupavę vokiečiai. Baigiantis karui, 1944 m. jie paskubomis ėmė rengtis Vilniaus gynybai. Statydami naujus betoninius bunkerius, įrengdami priestankinius griovius, hitlerininkai daugiausia orientavosi į buvusių lenkų fortų išdėstymą, kai kuriuos tunelius panaudojo šaudmenų sandėliams.

1939 m. vokiečių iniciatyva pajūryje buvo pradėta statyti fortifikacinius įrenginius. Antrojo pasaulinio karo metais jie buvo nuolat tvirtinami. Šešerius metus fortai buvo funkcionalūs, bet per karą daugiausia laiko jie nebuvo naudojami, nes niekas nepuolė. Kai Klaipėda 1944–1945 m. buvo apsupta, šie kranto apsaugos fortai gynė uostamiestį nuo rusų laivų atakų. Po karo šie militaristiniai įtvirtinimai prarado savo reikšmę. Už kelių šimtų metrų į šiaurę nuo Girulių ant jūros kranto stovintys Antrojo pasaulinio karo vokiečių gynybiniai įtvirtinimai buvo įrengti pagal tipinius to meto vokiečių projektus. Juos sudarė 9 gelžbetoniniai įrenginiai, sujungti požeminėmis eigomis. Giruliuose buvo įkurdinti vokiečių artilerijos bazės kariai ir karininkai, čia veikė ir artilerijos pajėgų sanatorija. Ten, kur

dabar yra „Žuvėdros“ poilsiavietė, buvo vokiečių karinė bazė, aptarnavusi prie jūros buvusį gynybinį kompleksą. Iki šiol yra išlikę čia stovėjusių statinių fragmentų. Po karo pajūryje ėmė šeimininkauti sovietinės kariuomenės kariai pagrindinę savo karinę bazę perkėlė į Nemirsetą.

Iš kitų Antrojo pasaulinio karo metu statytų gynybinių įtvirtinimų išsiskiria ir 1940 m. Lietuvos teritorijoje palei tuometinę Sovietų Sąjungos ir Vokietijos sieną statytas Molotovo fortifikacinės linijos tęsinys. Buvo įtvirtinti keturi rajonai: Telsių (nuo Palangos iki Judrėnų (Klaipėdos r.)), Šiaulių (nuo Pajūrio (Šilalės r.) iki Jurbarko), Kauno (nuo Jurbarko iki Kalvarijos), Alytaus (nuo Kalvarijos iki dabartinės sienos su Baltarusija). Kiekvieną jų sudarė 5–10 gynybos mazgų, kiekviename gynybos mazge buvo planuojama dislokuoti po atskirą kulkosvaidžių arba artilerijos batalioną. Iš viso buvo pastatyta 101 kazematas, bet iki karo pradžios nė vienas iš jų taip ir nebuvo užbaigtas.

1944–1953 m. partizaninio karo fortifikaciniai statiniai išsiskiria įdomia statyba. Būsto slaptumas dažnai lemdavo, ar partizanai liks gyvi, todėl tik prasidėjus sovietinei okupacijai Lietuvos partizanų štabas išleido įvairių instrukcijų, kaip įsirengti slėptuves. Čekistai taip pat daug dėmesio skyrė partizanų bunkerių paieškai. Buvo parengtas net specialus albumas, kuriame buvo surinkti rastų partizanų slėptuvių bei bunkerių brėžiniai ir piešiniai. Lietuvių partizanų statinius galima suskirstyti į tris grupes: miško stovyklos, bunkeriai, slėptuvės. Bunkeriai įvairiose Lietuvos vietose buvo statomi maždaug vienodi, jie buvo gerai pritaikyti vietos sąlygoms ir saugūs. Manoma, kad visoje Lietuvoje jų būta apie 10 tūkst., o gal ir daugiau. Šiuo metu galima aplankyti išlikusius ir rekonstruotus Punios, Šilų miško, Montės, Šatrijos rinktinės bunkerius.

Teksto autorė Daina Stankevičiūtė
Fotografas Sigitas Gaudėža

Kauno tvirtovės VI fortas
The 6th Fort of Kaunas Fortress

DEFENSIVE FORTIFICATIONS FROM THE 19TH AND THE 20TH CENTURIES

The first fortresses which were designed to withstand a ring of attack, and offer defence for long periods were built in Lithuania at the turn of the 19th century. At the same time, towns were surrounded by virtual chains of forts. On the decree of Tsar Nikolai I in 1831, a fortress of tsarist Russia was built in the very heart of Vilnius, occupying the lion's share of central Vilnius — the area of the Higher, Lower and the Crooked Castles. The construction of this typical tsarist fortress of the second category took a relatively short time — from June 2 until November 2, 1831. After the suppression of the 1831 uprising, the fortress lost its significance until 1863 when it was partially renovated, after a new uprising flared up in Poland and Lithuania. A state of combat readiness was maintained in the fortress until the uprising was quelled in 1865. In 1878, the Tsar of Russia Alexander II approved a dismantling plan for the fortress. The work was completed in 1884.

In 1879 Alexander II signed a decree on the construction of the Kaunas fortress. In 1883 the building commenced, and in 1891 the work was completed and the fortress was ready for defence. This, first class, fortress consisted of eight forts, nine batteries, and a system of central and other fortifications. A ring of fortifications enclosed the entire town of Kaunas. During this period, 195 masonry and 253 wooden structures were constructed on the territory of the fortress (warehouses, workshops, a military rail station, etc.) When completed, the forts were enclosed behind a triple defensive iron barrier. Additional construction plans for the Kaunas fortress were drafted in 1901, for three additional forts to the north of fort VIII. In 1910 fort IX was almost complete, but fort X and XI remained unfinished as the builders ran out of money. The second ring of fortifications had to be built in 1912 – 1917. The work did commence, but was interrupted by the war. The belt of forts around the Kaunas fortress was 7 – 14 kilometres wide. Three lines of iron fencing with sharp top poles ran around the fortress deep in the ditch, and iron fencing also encircled each fort. Across the ditch, an earthwork rampart was built. All the forts were constructed of brick, except fort IX, which was built of concrete and was also the finest.

The Koggalis fortress in Klaipėda was constructed in 1865 – 1871 on the northern corner of the Curonian Spit. The fort had to protect the sea channel and the exterior roadstead. The fortress, built to a hexagonal plan was equipped with a cylinder redoubt and it featured an inner yard with casemates, enclosed by ramparts, arsenals of gunpowder and weapons, and a fossa. The drawbridge had three arches. During the 1877 – 1883 reconstruction, eight artillery platforms were installed and three ammunition warehouses built, along with a protective bulwark to provide cover for the redoubt. At the end of the 19th century, the Koggalis fortress lost its military significance. The redoubt was blown up in 1945. A new structure was erected on the site in 1973 – 1979, the casemates were restored, and the place was converted into the Sea Museum.

During the years of World War I, many types of defensive installations, bunkers, and weapon positions were located in the villages of Bobėnai, Čepeliškės, Kėkštai, Kliūkai, Lazinkai, Raščiučiai, Tverėčius and along the River Dysna. It covered an approximately 50 kilometre strip of the front line, which was built in 1916 by Germans using cement, concrete and field stones. They used these field fortifications for three years. Guard posts (located near the roads) were installed in the villages of Raščiučiai and Guntautinkai, and an ammunition storage point, near Tverėčius village was also installed. The higher quality concrete bunkers in the Bobėnai village were used as German Army command quarters. After World War II, local partisans established their positions in these bunkers. Around 20 of these field fortifications survive to the present day, featuring rectangular, square, trapezoid or cupola shapes.

After the Poles occupied Vilnius in 1922, they decided to turn the town into a modern fortress. Plans were drafted to install weapons positions in the slopes of the hills around the town fortifications. The main ones had to be situated on the left bank of the River Neris, and the supporting ones, on the right bank. Polish historians have doubts as to whether a single fort of the Vilnius defensive system was completely equipped and armed before 1939. One or two-storey underground facilities were dug into the hill slopes at Paneriai, Saltoniškės, Antakalnis, and Belmontas, designed for fort crews, headquarters, storage of ammunition and weapons, communications, power stations, transportation, and hospitals.

Several complex bunkers, covered with a thick layer of reinforced concrete and containing artillery and machine gun positions, were constructed above the several-story underground structures in the Belmontas and Rokantiškės forests, not far from Naujoji Vilnia. On the brink of the war, construction works commenced at Vingis, Liepkalnis and Pavilnys. Supervised by military engineers, Polish army soldiers and free-lance labourers constructed fortifications — the latter under oath to keep 'the state secret'. The complex defence system was hooked up to a narrow gauge railway, which was also built in a great hurry, and included two bridges spanning the Neris river at Antakalnis, in the midst of the Vingis woods. It is still not clear which of these fortifications was finalized before World War II broke out, and which of them was still in the construction stage. The Polish military command presumably destroyed all the data pertaining to armament and construction. One thing is clear though; a surprise attack by Nazi Germany reduced the expansive defence plan of the Poles to nothing. When the Red Army entered Vilnius on 19 September 1939, Poland had, in fact, already lost the war. In 1939, the red troops used part of the Vilnius fortifications for storage, and in 1939 and 1940 they were also used by Lithuanians. German troops did the same after occupying Vilnius in 1941. In 1944, when the war was drawing to an end, the Germans rushed to prepare to defend Vilnius. In many instances, they exploited the layout of the Polish forts to build new concrete bunkers and anti-tank obstacles, and used some of the tunnels to store ammunition.

In 1939, the Germans had fortifications constructed on the sea coast and reinforced them constantly during the war. For six years the forts were operational, however, most of the time they were out of use, because nobody attacked. These coastal forts protected the seaport from attacks by Russian warships during 1944–1945. After the war, these military fortifications lost their significance. The German military fortifications that still stand on the sea coast several hundred metres north off Giruliai feature typical German designs of the period. According to Soviet soldiers, there were nine reinforced concrete installations connected by underground tunnels. Artillery soldiers and officers were posted in Giruliai, and the base had a sanatorium for artillerymen. The Žuvėdra spa is situated in the territory of the former German base which served the coastal military defensive complex. Fragments of the former structures survive to the present day. After the war, the new hosts — Soviet soldiers — relocated their main base to Nemirset.

Of the military fortifications of World War II, one worth noting is the extension of Molotov's fortification line, built in 1940 on the territory of Lithuania along the then Soviet Union — German border. Four districts were enforced: Telsiai (from Palangos to Judrėnai [Klaipėdos District]), Šiauliai (from Pajūris [Šilalės District] to Jurbarkas), Kaunas (from Jurbarkas to Kalvarija), Alytus (from Kalvarija to the present border with Belorussia). Each featured between five and ten defence hubs. A separate machine gun/artillery battalion was planned to be stationed in each of these hubs. Overall, 101 casemates were built, yet not a single one was completed before the war.

The partisan bunkers stand out as unique Lithuanian designs for fortifications. The partisans only survived as long as their quarters were not compromised. Immediately after the occupation of Lithuania, the Headquarters of the Lithuanian Partisans issued instructions on setting up a hide